

BÁRDONICSEK DOMINIKA

NŐI SORSOK A GULAG TÁBORAIBAN (1934–1953)¹

FATES OF WOMEN IN THE CAMPS OF THE GULAG (1934–1953)

The aim of the research is to explore the mechanism of operation of the Soviet penitentiary system, the history of women sentenced to the Gulag from the Soviet Union, and the analysis of general behavioral patterns and camp characteristics in the context of total vulnerability. The story of the female prisoners adds another picture to the specification of the subject, because they lived in a unique situation in all respects. In this paper, under the title *Female Convicts in Camps*, the reader first gets an overview of the types of female camps, the reasons for sentencing to forced labor, and the number and hierarchy of prisoners thus bringing the topic into context. Then, the *Fate of Women in the Gulag* focuses on the process of integration into the camp and the characteristics of women's lives. The latter includes the presentation of the camp conditions and the rules that determine everyday life. In this paper primarily the female's and marginally the mixed camps are examined. The aim of the writing is to reconstruct the circumstances based on the memories of the female survivors, and to compare the operational commands and regulations governing their lives with the actual situation at as many points as possible. By the end of the publication, it will be seen how the Stalinist system has shattered the individual and their personalities, and how it had kept its citizens in constant suspense. In addition, it is crystallized that although in theory the prisoners had certain rights, those could not be enforced in most cases in practice.

Keywords: Gulag, Women Camps, Judgement, Integration, Rules

Bárdonicsek Dominika – University of Pécs, Interdisciplinary Doctoral School, Europe and the Hungarians in the 18–20th century Doctoral Program. E-mail: b.domee94@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-8217>

1 A tanulmány a 2021-es Év Oroszdogozata versenyre leadott *Női sorsok a Gulag táborai-ban (1934–1953)* című, I. helyezett dolgozat átdolgozott, rövidített változata.

Citation: DOMINIKA BÁRDONICSEK, “Női sorsok a Gulag táborai-ban (1934–1953)” [Fates of Women in the Camps of the Gulag (1934–1953)], *RussianStudiesHu* 4, no. 1 (2022): 31 pp. DOI: 10.38210/RUSTUDH.2022.4.9

Bevezetés

A sztálini szovjet társadalom és diktatúra egy speciális szegmensét vizsgálom. Kutatásom célja a szovjet büntetés-végrehajtási rendszer működési mechanizmusának, a Szovjetunió területéről Gulagra került nők történetének feltárása, a teljes kiszolgáltatottság keretei között az általános viselkedési mintáknak, a lágerok jellemzőinek, az adaptációs és túlélési stratégiáknak az elemzése. Úgy gondolom, hogy a női rabok története újabb képpel járul hozzá a téma árnyalásához, hiszen ők minden tekintetben specifikus helyzetben éltek.

Jelen írásban a Női elítéltek a táborkban cím alatt először egy áttekintést adok a női lágerok típusaira, a kényszermunkára ítéelés okaira, a rabok számarányára, illetve hierarchiájára vonatkozólag, hogy kontextusba helyezzem a témát. Ezután a Női sorsok a Gulagon című részben a táborba integrálás folyamatának és a női élet jellemzőinek vizsgálata kerül a középpontba. Utóbbi részét képezi a lágerkörülmények, mindennapi életet meghatározó szabályok bemutatása. Elsődlegesen a női, illetve érintőlegesen a egyes táborkokat tanulmányozom, és a női túlélők visszaemlékezéseire támaszkodva próbálom rekonstruálni a körülményeket. Emellett az életüket szabályozó műveleti parancsokat, rendeleteket igyekszem minél több ponton összevetni a tényleges helyzettel.

Női elítéltek a Gulag táboraiban

„Terítsétek ki egy nagy asztalra Hazánk óriási térképét. Jelöljétek meg kövér, fekete ponttal minden területi székhelyet, minden vasúti csomópontot, minden átrakodó pontot, ahol véget érnek a sínek s kezdődik a folyó, vagy ahol elkanyarodik a folyó, s kezdődik a gyalogút. Mi a fene? Döglegyek lepték el az egész térképet? Nem, csak a Szigetvilág kikötőinek impozáns térképe fekszik előttetek.”²

2 ALEXANDER SZOLZSENYICIN, *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. I–II. kötet* (Debrecen: AL-földi Nyomda, 1989), 463.

Szolzsenyicin a „Szigetvilág” kifejezéssel próbált utalni arra, hogy a Gulag milyen sok lágerkomplexumból, táborból, lagpunktból,³ telepből⁴ és börtönből állt.

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a sztálini időkben hány lágerből állt a Gulag. A Szovjetunió NKVD⁵ Javító-munkatáborai és Telepei Főparancsnokságának munkájáról a *honvédő háború éveit* című jelentés szerint 1944. július 1-jén a javító-munkatáborok száma 56, a köztársasági, területi és kerületi javító-munkatáborok és telepek vezetőségeinek, valamint osztályainak száma 69 volt.⁶ Az NKVD–UNKVD⁷ köztársasági, területi és kerületi javító-munkatáborainak, telepeinek állományába 910 különálló tábori alegység, 424 javító-munkatelep és 1549 városi-járási javító-munkafelügyeleti szerv tartozott.⁸ A háború ideje alatt 40 javító-munkatábort szerveztek meg (köztük 11-et az NKVD–UNKVD UITLK⁹ és 15-öt az NKVD–UNKVD OITK¹⁰ fennhatósága alatt), viszont 69 javító-munkatábort, 1 UITLK és 15 NKVD–UNKVD OITK alá tartozó lágert és kolóniát oszlattak fel. A Szovjetunió NKVD Gulag központi apparátusának összetételében 3 igazgatóság, 13 önálló osztály működött és 525 fő dolgozott.¹¹

3 Kisebbségi tábori egységek, melyekből egy tucat, vagy akár száz is lehetett egy lágereken belül.

4 A telep a lágerekhez képest kevésbé volt szigorú és az idekerült köztörvényeseket, fiatalos bűnözőket legfeljebb három évre ítélték el. Fő profiljába a mezőgazdaság tartozott. Az itt raboskodók száma 1935 és 1953 között 240.000 és körülbelül 1 millió fő között mozgott. Lásd bővebben: VIKTOR NY. ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben*, adatokban (Budapest: A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája, 1991).

5 Narodnij Komisszariat Vnutrennih Gyel, azaz Belügyi Népbiztosság. Az OGPU-t (Objeginyonnoje glavnoje polityicseszkoje upravlenyje, Egyesített Politikai Főigazgatóság) 1934-ben felváltó szervezet, amely komoly szerepet töltött be Sztálin etnikai tisztogatásaiban és népiértő terveinek megvalósításában. Nevét 1946-ban MVD-re (Minyisztersztvo Vnutrennih Gyel, Belügyminisztérium) változtatták.

6 „NKVD, a GULAG foglyainak hozzájárulása a nagy honvédő háborúban aratott győzelemhez” *Eszmélet* (2000 tavasz): 145.

7 Upravlenyje NKVD, Belügyi Népbiztosság Igazgatósága.

8 Utóbbi feladata a bírósági döntések végrehajtásának biztosítása volt azon személyek esetében, akiket nem szabadságvesztésre, hanem kényszermunkára ítélték. „NKVD”, 145.

9 Upravlenyje iszpravityelno-trudovih lagerej i kolonyij, azaz *Átnevelő Táborok és Kolóniák Igazgatósága*

10 Otygel iszpravityelno-trudovih kolonyij, Javító Kolóniák Ügyosztálya

11 „NKVD”, 145.

1. ÁBRA A tanulmányban említésre kerülő Gulag-lágerkomplexumok, táborok és telepek¹²

A „szovjet Szigetvilág” táborai között különböző típusúak léteztek, köztük férfi, vegyes, női, rokkant-,¹³ ellenőrző-szűrőlagerek¹⁴ stb. Mint korábban

¹² Készítette: Bárdonicsek Dominika.

¹³ A rokkanttáborok és -kolóniák kényszermunkásai más rabokhoz képest jóval alacsonyabb normát teljesítettek. Munkavégzésük formáját aszerint határozták meg, hogy melyik végtagjuk hiányzott. Akiket kisebb mértékű munkára foghatónak találtak, többek között a tábor területén lévő virágokat locsolták, varrtak, szellőztették a barakkokat. A rokkantak között egyébként sokan voltak olyanok, akik már a Gulagra kerülés előtt is testi fogyatékosággal rendelkeztek (például hadisérülés, születési rendellenesség miatt), de voltak olyanok is, akik a kemény tábori fizikai munka miatt sérültek le, illetve olyanok, akik a könnyebb munka reményében öncsonkítást hajtottak végre. Konkrét számadatot a raspiszanyije boleznyi kapcsán közölök majd. Rokkantak számára egyébként kolóniát létesítettek például a Sziblag alá tartozó Tomszkban (Sziblag, azaz Szibírszkije lagerja/Szibírszkij ITL Gulaga, Szibériai táborok. A Dél-Nyugat Szibériában fekvő lágerkomplexum 1929 és 1960 között működött, a rabok száma 1939 és 1948 között 7500 és 16.000 fő között mozgott. «СИБИРСКИЙ ИТЛ» <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/index.htm> (Дата обращения: 27 апрель 2021).)

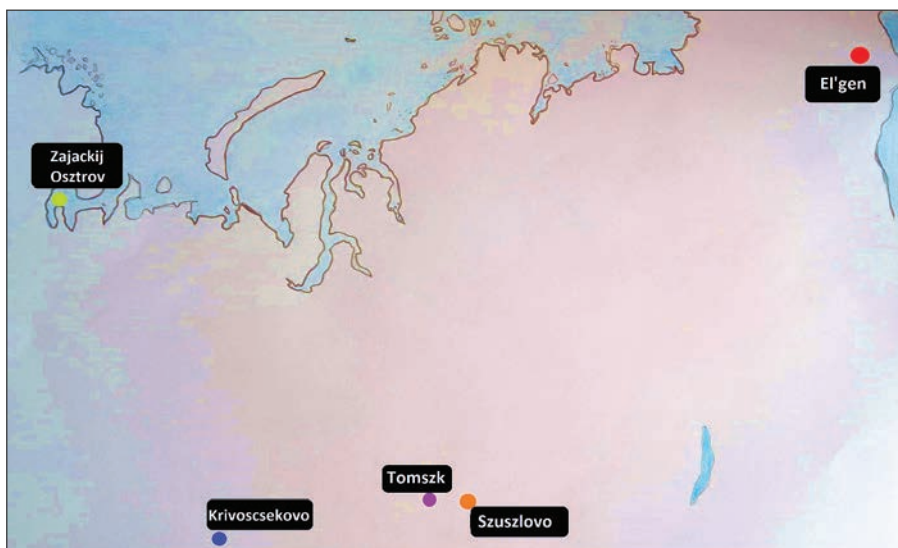
¹⁴ Ezekbe a lagerekbe a frontról, hadifogolytáborból hazatérő katonákat, a háború után visszatelepült emigránsokat zárták be, hogy ellenőrizzék, kerültek-e veszélyes ideológiai befolyás alá. Ezek a táborok 1946 januárjától tartoztak a Gulag fennhatósága alá. Az ellenőrzés néhány hónapos volt. Nagyjából 4 millióan kerültek átvilágítótáborokba,

említettem, ezek közül elsősorban a női – illetve érintőlegesen a vegyes – táborokról lesz szó a továbbiakban. A férfi lágerekhez hasonlóan a női táborok között is voltak olyanok, amelyekben a foglyok állattenyésztéssel, növénytermesztéssel, bányászattal, fakitermeléssel, csatornázással foglalkoztak. Megemlíthetjük közöttük például a térképen is bejelölt Koliimai El'gent,¹⁵ Zajackij Osztrovot,¹⁶ és a Sziblag tábor komplexum alá tartozó Szuszlovot, Krivoscsekovot, Arliukot.¹⁷ Létezett az ún. OLZSIR (Oszobij Lager dlja Zson Izmenyikov Rogyini), azaz hazaárulók feleségei számára létesített tábortípus is, melynek alapítását az 1937. augusztus 15-én keletkezett A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (NKVD SZSZSZR) 00486 sz. „a hazaárulók feleségeivel és gyerekeivel szemben alkalmazott megtorló intézkedésekről” műveleti parancs tette lehetővé. Az egyik legnagyobb ilyen láger, Alzsir¹⁸ Észak-Kazahsztánban jött létre a 30-as évek végén. „Hazaárulók” hozzátartozói számára egyébként tábor létesítettek a Sziblag alá tartozó Tomszkban is, mely azért volt egyedi, mert az ott raboskodó nők és gyermekek nem végeztek munkát, elsősorban elszigetelésük volt a cél.¹⁹

---

akik közül 360 000 főt küldtek átnevelő munkatáborba. KRAUSZ TAMÁS (szerk.), *Gulag a szovjet táborrendszer története* (Budapest: Pannonica Kiadó, 2001), 415.

- 15 A Kolima régióban található el'geni tábor 1951 és 1953 között működött. Az ott raboskodó nőket a gyermekotthonban foglalkoztatták. 1951-ben a nők létszáma 3299 fő, 1952-ben pedig 3129 fő volt. «ИТЛ УПР. ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВ ДАЛЬСТРОЯ» <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/index.htm> (Дата обращения: 27 апрель 2021).
- 16 Zajackij Osztrov a SZLON (Szevernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija, Különleges Rendeltetésű Északi Lágerek – Arhangelszki régió) alá tartozó kilenc tábor egyike volt. Az 1923-ban létrejött SZLON alatt a fehér-tengeri Szolovki-szigeteken lévő táborokat értjük.
- 17 Szuszlovon és Arliukon a nők mezőgazdasággal, Krivoscsekovon pedig szerződéses munkával és Novoszibirszk fejlesztésével foglalkoztak. A szerződéses munka azt jelentette, hogy valamely vállalat bérelte a rabokat a Gulagtól. «СИБИРСКИЙ ИТЛ».
- 18 Alzsir (Akmolinszkij lager zsen izmenyikov rogyini, azaz „Hazaárulók” feleségei számára létesített Akmolinszkij tábor) legfeljebb 7000 nő befogadására volt alkalmas.
- 19 Az egyik legismertebb elítélt Tomszkban Anna M. Larina, Nyikolaj Buharin felesége volt, aki 1937 decemberétől 1938 márciusáig tartózkodott a táborban. Buharint és Anna Larinát 1937-ben tartóztatták le. Larinát ellenforradalmi összeesküvéssel vádolt férje feljelentésének elmulasztása miatt ítélték el. Felváltva volt különböző lágerekben és börtönökben. 1936-ban született fiukat gyermekotthonba zárták. Lásd bővebben: A. M. ЛАРИНА, *Незабываемое* (Москва: АПН, 1989).

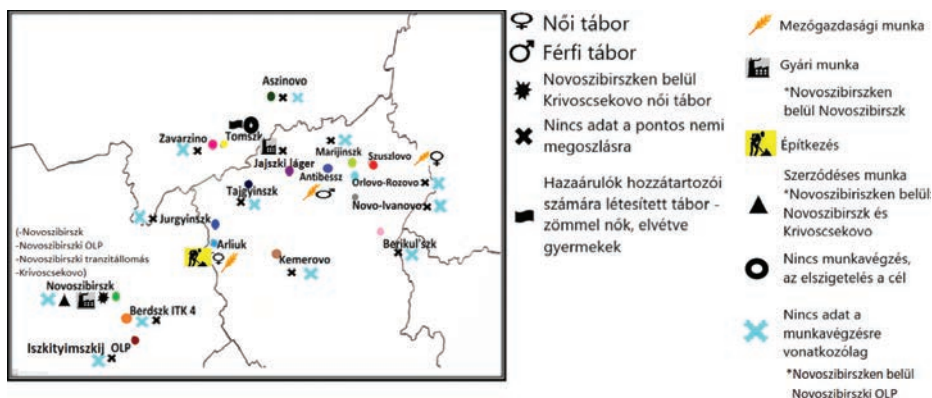

2. ÁBRA Női táborok, és a „hazaárulók” hozzátartozói számára létesített tomszki láger²⁰

Valamennyi lágert együttvéve azonban nem beszélhetünk egységes táborrendszerről. Ahogy a szovjet színésznő, Tatyjana K. Okunjevskaja írja visszaemlékezésében, „minden tábor egy sajátos világ, külön város, külön ország.”²¹ Igencsak különbözhetek egymástól a szigort, bánásmódot, napi rutint, porciót, munkanormát, de akár a felépítésüket tekintve is. Ha egy láger távol helyezkedett el a vezetőség látókörétől, akkor előfordult, hogy az örök saját szájízük szerint módosították az előírásokat, így például fokozták a szigort, alacsonyabb szinten tartották a napi fejadagot és magasabban a munkanormát.

²⁰ Készítette: Bárdonicsek Dominika

²¹ (ТАТЬЯНА К. ОКУНЕВСКАЯ, *Татьянин день* (Москва: Вагриус, 1998), 391.) Okunjevskaja-ját (1914–2002) 1948-ban tartóztatták le és 10 év kényszermunkára ítélték. Számtalan börtönt és lágert megjárt, köztük a moszkvai Butirkát és a Kargopollagi tábort (Arhangelszki régió, Karopoli járás). Bővebben: ОКУНЕВСКАЯ, *Татьянин день*; «Окуневская Татьяна Кирилловна (1914–2002) актриса» <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=713> (Дата обращения: 26 май 2021).

3. ÁBRA Sziblag táborai²²

A következőkben röviden tekintsük át, hogy milyen okkal ítélték nőket kényszermunkára. Sokan mint elítélt férfiak hozzátartozói kerültek lágerbe, a szovjet „büntetőjog” pedig olyan abszurd jogi kategóriákat kreált az ilyen esetekre, mint hazaárulók²³ vagy nép ellenségeinek családtagjai.²⁴ A 30-as években több rendelet is kimondta,²⁵ hogy kényszermunkára kell ítélni azon nőket, akik ellenforradalmi tevékenységben vettek részt, akik tudtak férjük/volt házastársuk/apjuk hazaáruló tettéről vagy szándékáról, ám hallgattak róla.²⁶ Az 1934. június 8-án született törvény értelmében, amely bevezette a kollektív büntetőjogi felelősséget, a családokat feljelentési kötelezettség terhelte és mindenfajta kapcsolatot meg kellett szakítaniuk a politikai bűncselekmény miatt elítéltekkel.²⁷ Bár A Szovjet-

22 Készítette: Bárdonics Dominika

23 CsSZIR – Csleni szem’i izmennyikov rogyini. Csupán az 1930-as, 40-es évekből ismerünk pontosabb adatokat, számuk körülbelül 10–13.000 fő körül mozgott.

24 CsSZVN – Csleni szem’i vraga naroda. Nem tudjuk, hogy 1934 és 1953 között mekkora volt számuk.

25 Például № 27 Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жен и детей изменников родины 1937», № 30 Приказ НКВД СССР № 00689 «О порядке ареста жен изменников родины 1938.» А.И. Кокурин, Н. В. ПЕТРОВ (ред.), *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960.* (Москва: 2000), 114., 121.

26 Őket 2-től 5 évig terjedő kényszermunkára, akik viszont semmit sem tudtak, azokat 5 év száműzetésre ítélték. HORVÁTH ATTILA, „A szovjet család- és házassági jog”, *Iustum Aequum Salutare IV* (2008/3): 62.

27 V. M. Molotov lánya, amikor a KOMSZOMOL-ba jelentkezett, a hivatalos kérdőív kitöltésekor azt írta be, hogy „Apám: V.M. Molotov, anyám: a nép ellensége, számomra ismeretlen!” HORVÁTH „A szovjet család- és házassági jog”, 62.

unió Belügyi Népbiztossága (NKVD SZSZSZR) 00486 sz. „a hazaárulók feleségeivel és gyerekeivel szemben alkalmazott megtorló intézkedésekről” műveleti parancs kijelentette, hogy a letartóztatás nem terjed ki az állapotos és karon ülő gyermekeiket nevelő nőkre, a súlyos vagy fertőző betegségben szenvedőkre,²⁸ az idősekre és a férjüket feljelentőkre, a Gulag táboraiiban mégis szép számmal „megfordultak” olyanok is, akik várandósok,²⁹ kisgyermekes anyák,³⁰ éltes korúak vagy gyengélkedők voltak. Őket általában 5-8 év lágerben letöltendő büntetésre ítélték.³¹

Gulagra kerültek egyébként volt kulákok is,³² valamint munkából késők, külföldi rokonokkal rendelkezők, akik az állam szerint „kapitalista befolyás alá kerültek”.³³ Az elítéltek között nagyszámban voltak olyanok is, akiket a Szovjetunió 1926-os Büntető Törvénykönyvének 58. §-a alapján ítélték el. A paragrafus olyan bűncselekményeket foglal magába, amelyeket a rendszer „ellenforradalmi büntettnek” minősített:

- „§ 58-1. Ellenforradalmi cselekedet, az államhatalom gyengítése
- § 58-2. Fegyveres felkelés, fegyveres bandák betörése
- § 58-3. Külföldi államokkal való kapcsolat hazaárulási szándékkal
- § 58-4. A nemzetközi burzsoázia támogatása
- § 58-5. Külfölddel való együttműködés ellenséges szándékkal
- § 58-6. Kémkedés, hírszerzés

28 Felgyógyulásuk után azonban büntetés várt rájuk is.

29 Számuk 1947 és 1953 között körülbelül 4500 és 12.000 fő között mozgott. ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek IV.*, 59.

30 Kisgyermekes anyákra vonatkozólag csak 1949-ből van pontos adatunk. Akkor 23.790 főt tett ki számuk. ANNE APPLEBAUM, *A Gulag története I* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2005, 591). Időközönként előfordult, hogy amnesztiát hirdettek a köztörvényes és apróbb vétségekért elítélt várandósok és kisgyermekes anyák körében. 1949-ben például részleges amnesztia keretében szabad lábra engedték azokat az anyákat, akik kétévesnél fiatalabb korú gyermekeiket nevelték a Gulagon. CZÉH ZOLTÁN, *A Gulag, mint gazdasági jelenség* (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2003), 135.

31 A fent említett 1937-es műveleti parancs kimondta, hogy a gyermekeket életkoruktól függően lágerben, börtönben vagy árvaházban kell elhelyezni. Ennek részletezésére most a terjedelmi keretek miatt nem térek ki.

32 1937. július 30-án kiadott, 00447. számú „Hadművelet az egykori kulákok, bűnözők és más szovjetellenes elemek visszaszorítására” műveleti parancs alapján ítélték el őket. Azt sajnos nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy hány százalékot tettek ki a nők. КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 103–12.

33 BEBESI GYÖRGY, BÁRDONICSEK DOMINIKA, „A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulag női táboraiiban (1934–1953)”, *Tudásmenedzsment. a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája. XXI. évf. Különszám*, (2020. június): 59.

- § 58-7. Gazdasági ellenforradalom, kárt okozó tevékenység, diverzió (elhajlás)
- § 58-8. Terrortevékenység a szovjethatalom képviselőivel szemben
- § 58-9. A szállítási útvonalak lerombolása, károsítása
- § 58-10. Az államhatalom megdöntésére irányuló propaganda vagy agitáció
- § 58-11. A fent említett bűncselekmények előkészítése
- § 58-12. A fenti bűntények jelentésének elmulasztása
- § 58-13. Polgárháborúban a munkáshatalom elleni harc
- § 58-14. Ellenforradalmi szabotázs³⁴

A 10. és 12. pont kivételével valamennyi bűncselekmény több, mint 3 éves fogságot, állampolgári jogfosztást, vagyonek kobzást vagy halálbüntetést vont maga után. Az „58-asok” aránya az idő folyamán egyre csak nőtt. Míg az 1930-as évek elején a foglyok körülbelül negyedét tették ki, addig a 30-as évek közepétől az 50-es évek végéig már igencsak jelentős hányadát.³⁵ Amellett, hogy a kényszermunkások közül sokakat ártatlanul ítélték el és küldtek Gulagra, voltak köztük olyanok is, akik valóban bűncselekményt követtek el, köztük tolvajok, gyilkosok és prostituáltak.³⁶

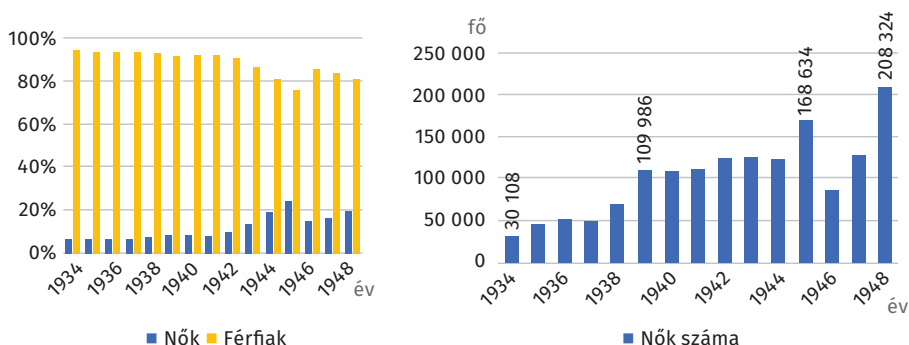
Az évtizedek során egyébként a nők számaránya mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. Ez talán főleg a Gulag gazdasági szerepével magyarázható, hiszen a lágerrendszernek szüksége volt nagymértékű munkaerő kihasználására, és ennek nagyobb részét vették ki a férfiak. Emellett bizonyos munkálatoknál elsősorban a férfiakat foglalkoztatták, például a bányászatnál. A nők száma egyébként körülbelül 30.000 és 200.000 fő között mozgott. Csupán a második világháború alatt történt komolyabb változás, amikor nemegy férfi rabot kiküldtek a frontra, így a nők a rabok számának a korábbinál nagyobb részét tették ki. Láthatjuk, hogy 1945-re a nők aránya már elérte a 24%-ot.³⁷

34 «ПРИЛОЖЕНИЕ. ОСОБЕННАЯ ЧАСТЬ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РСФСР 1926 г. (статья 58 с последующими изменениями)» в *Репрессированные геологи*. ред. В.П. Орлов (Москва-СПб: 1999), 448–51.

35 BEVESI, BÁRDONICSEK „A beintegrálás borzalmi...”, 59–60.

36 (Bővebben: НАДЕЖДА В. ГРАНКИНА, «Записки вашей современницы», в *Доднесь тяготеет* (Москва: 1989). Rájuk vonatkozóan egyelőre nem tudok számadatot vagy százalékos arányt közölni.

37 ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek IV.*, 70–71.

4. ÁBRA Nők és férfiak aránya a Gulag táborokban 1934 és 1953 között (százalékban), valamint a nők száma a Gulag lágereiben 1934 és 1948 között³⁸

A létszámnövekedéshez hozzájárult, hogy az 1941–1944 között megszállt szovjet területekről a kollaboráció vádjával elítélteket lágerbe küldték, illetve, hogy még 1945-ben felállították az ellenőrző-szűrő táborokat, az úgynevezett „szpeclagokat”, melyeket 1946 januárjában a Gulag alá vontak. Ezekbe a táborokba többek között a frontról, hadifogolytáborból hazatérő katonákat és a külföldre menekült orosz civileket zárták be. A nők számarányának növekedési trendje a háborút követően megtört, mivel a Nyugatról hazatérő/repatriált szovjet állampolgárok – német és szövetséges fogságba esett vöröskatonák, holokauszt-túlélők stb. – közül sokan a szűrő-ellenőrző pontokon „ragadtak”, majd a Gulagra kerültek. Ám mint a diagramon is látható, 1948-ra ismét megnőtt a nők száma.

A nők sorsát már a lágervilágba való megérkezést követően nagyban meghatározta, hogy milyen pozíciót foglaltak el a tábori hierarchiában. Minden elítéltnak volt egy büntetőjogi besorolása – milyen cselekményért, milyen cikkely alapján – ítélték el, másrészt a rabok is létrehozták a maguk hierarchiáját, mely részben a tolvajvilág archaikus szokásjogán nyugodott. Közöttük is megkülönböztethetünk politikai és köztörvényes rabokat.

A politikai foglyok, akiket tábori nyelven „kicsi rózsáknak” hívtak – köztük hazaárulók és ellenforradalmárok, illetve azok hozzátartozói –, álltak a hierarchia alján. Rabtársaikhoz képest nagyobb szigorral ellenőrizték és a legnehezebb munkákra osztották be őket. Galina M. Ivanova történész szerint egyébként a sztálini időkben „politikai foglyoknak” tekintett

³⁸ Adatok forrása: ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek* IV., 70–71.

elítéltek – szemben a cári rezsim forradalmár rabjaival – valójában sosem képezték a rendszer ellenzékét és nem is küzdöttek annak megdöntéséért.³⁹

A tábori hierarchia csúcsán álltak a könnyebb munkát végző és „tevékenységeiket szabadabban űző” köztörvényesek, akiket „kis violáknak”, illetve „urkának/urkásznak” neveztek.⁴⁰ Jelentős számban megfordultak közöttük prostituáltak, tolvajok, és olyanok is, akiket azért ítélték el, mert néhány alkalommal pár percet késtek a munkahelyükről, vagy mert a szükség és éhínség rávitte őket a lopásra. Egyesek – különösen az elit tagjai, akiket nem osztottak be munkára, sokkal inkább az örök munkáját segítő irányították az egyes munkásbrigádokat és kínozták az „arra érdemeseket” – a férfi rabokhoz és az örökhöz hasonlóan bántak nőtársaikkal. Jevgenyija Ginzburg⁴¹ szerint az el’geni táborban „elkapták” a 15-16 éves lányokat, elvették a politikai foglyok ruháit, ételeit, és jártasak voltak mindenféle szexuális perverzióban.⁴²

NŐI SORSOK A GULAGON

A beillesztés borzalmai – integrálódás a táborokba

A lágerbe való megérkezést követően először megszámlolták és számmal látták el a nőket. A számot általában rávarrták a ruhájukra, azonban előfordult, hogy rátetoválták a bőrükre, mely degradációt, tárgyként való kezelést fejezett ki.⁴³ Margaret Werner⁴⁴ így emlékszik vissza:

39 Г. М. ИВАНОВА, *История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты* (Moskva: Nauka, 2006), 196–97.

40 CAROLINE VASICEK, *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag* (Boston: Boston College Electronic Thesis or Dissertation, 2003), 18.

41 Ginzburgot (1904–1977) kétszer tartóztatták le, először 1937-ben, majd 1949 októberében (1949 decemberében szabadult). Több börtönben és táborban is „megfordult”, köztük a butirкаи börtönben, és a kolimai El’genen. Bővebben: EUGENIA S. GINZBURG, *Journey into the Whirlwind* (Harvest Books, 2002).

42 GINZBURG, *Journey into the Whirlwind*, 353–54.

43 Emellett megnehezítette a szökést is.

44 Margaret Werner (1921–1997) szüleivel a 30-as évek elején Gorkijba költözött. 1939-ben apját hazaárulás vádjával kivégezték, Margaretet pedig 1943-ban kémkedés vádjával 10 év kényszermunkára ítélték. Bővebben: MARGARET WERNER, *Dancing Under the Red Star. The Extraordinary Story of Margaret Werner, the Only American Woman to Survive Stalin’s Gulag*, ed. KARL TOBIEN (WaterBrook Press, 2006).

„A számom a C-219 volt. Ez volt az azonosításunk eszköze, és ez az azonosításunkká vált (...) ez egy jól ismert katonai taktika, a gyors embertelenítés érdekében használják; ez a játékterek kiegyenlítésének és az egyéni cselekvések megakadályozásának a módja. Jobban ismertem a 219-es számot, mint a saját nevemet.”⁴⁵

Jekatyerina Olickaja⁴⁶ szerint ezután az őnök általában kitöltötték egyfajta regisztrációs lapot, amelyen feltüntették az elítéltek fontosabb adatait, köztük teljes nevüket, születési adataikat, nemzetiségüket, foglalkozásukat/iskolájukat, valamint, hogy mikor és miért lettek letartóztatva.⁴⁷ Majd a fürdőbe vezették őket mosakodás és borotválkozás céljából. Emmi Goldaker memoárjában így írja le a jelenetet: „Egyik (...) barakkba vittek minket, egy fürdőbe. Az öltözőben átadtuk ruháinkat fertőtlenítés céljából. A közelben, a fürdőházban mindenki kapott egy fatálat, amelyet kétszer lehetett megtölteni vízzel. (...) Számtalan apró fekete pont lebegett a szappanos vízben: tetvek, egész idő alatt ezek a tetvek! Mindannyian rettentően vékonyak voltunk. Magamra néztem, és nekem úgy tűnt, mintha egy tízéves kislány alakját látnám: a testemen egyetlen szőr sincs, a mellem eltűnt, a menstruáció már régen megszűnt. Egy éhségben haldokló kislány teste. (...) A „fodrász” – egy olyan fogoly, mint mi – kopaszra borotválta a fejünket. Eltűntették a női nem utolsó jeleit.”⁴⁸

Ezután kiosztották a ruhákat. Egy 1939-es parancs⁴⁹ alapján tudjuk, hogy elviekben milyen és mekkora mennyiségű ruhadarabokat kellett biztosítani a rabok számára, köztük 1 db fejkendő, nyári kabátot, szoknyát,

45 WERNER, *Dancing Under the Red Star*, 218.

46 Olickaját (1899–1974) első ízben 1924-ben ítélték el, mert kapcsolatot épített ki az SzR Párttal. Fivérével együtt Lubjankába, majd Szolovkíra került. Ezután száműzték, majd a 30-as években többször is letartóztatták. Bővebben: ЕКАТЕРИНА Л. ОЛИЦКАЯ, *Мои воспоминания II*. (Frankfurt/ Москва: Посев, 1971).

47 ОЛИЦКАЯ, *Мои воспоминания II*, 236.

48 Ez Inta egyik táborában történt – a lágert nem nevezi meg Goldaker. (Эмми Гольдакер, *Деревянный чемодан: Воспоминания узницы немецких лагерей*. в О-во “Мемориал” (Москва: Звенья, 2005), 55.) A német származású Goldakert (1919–?) 1945 nyarán tartóztatták le. 10 év kényszer munkára ítélték, és a Komi Köztársasághoz tartozó Intába (többek között Abezbe), majd a mordoviai, Zubova Poljaiani járásban fekvő Potymába szállították. 1955 nyarán tért vissza német földre.

49 «№ 113. Приказ НКВД СССР. № 00943 О введении новых норм питания и вещевого довольствия для заключенных в ИТЛ и ИТК НКВД СССР. Приложение № 14. ТАБЕЛЬ № 14. вещевого довольствия заключенных, находящихся в лагерях и ИТК ГУЛАГа НКВД СССР (для женщин на 1 человека). 1939» Кокурин, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 488–89.

pargetruhát,⁵⁰ alsóinget, fehéreneműt, bőrcsizmát, pamut kapcarongyot,⁵¹ rövid (3/4-es) kabátot, kétujjas gyapjúkesztyűt, kombinált kesztyűt, 2 db sapkát, lélekmelegítőt,⁵² nemez/halinacsizmát,⁵³ 4 db bundát.

Jekatyerina Olickaja memoárjában felidézte, hogy – a borotválási aktus során kialakult kétségbeesés után – mekkora örömet okozott számukra, amikor öltözetet kaptak (rövidnadrágot, melltartót, blúzt, szoknyát, harisnyát és csizmát).⁵⁴ Ám előfordult, hogy egyes ruhadarabok mérete nem felelt meg viselőjüknek. Zinaida Uszova⁵⁵ visszaemlékezésében arról számol be, hogy a Potymában kapott fekete formátlan öltözetről (szoknya, stepelt kabát, pamutszövetből készült usánka) úgy tartották, hogy csúnyává, szinte madárijesztővé formálja őket.⁵⁶ Maja A. Ulanovszkaja⁵⁷ megerősíti Uszova véleményét, kiegészítve azzal a ténnyel, hogy a ruhák sok esetben még szakadtak is voltak. Emiatt egyes nők, akik értettek a varráshoz és a tábor területén talált tárgykból tudtak tűt és cérnát fabrikálni, összevarrták a szakadt ruhákat. Ulanovszkaja hozzáteszi, hogy a ruhavarrás azért volt még nagyon fontos, mert sokan úgy vélekedtek, hogy a kisebb mértékben szakadt ruha kevésbé ássa alá méltóságukat. Ennek érdekében megvarrták vagy megvarratták ruháikat. Azok, akik vállalták mások öltözkéneke megvarrását, munkájukért cserébe növelni tudták kenyéradagjukat.⁵⁸

Gyakran megesett az is, hogy többeknek nem jutott ruha és/vagy cipő. Az 1940-es évek elején a pamutruhák nem több, mint 40%-át, a cipőknek

50 A parget-, másképp barhentruha a flanelhez hasonló, vastag, pamutszövetből készült sűrűn szőtt, de csak az egyik oldalán bolyhos ruha.

51 Csizma, bakancs és egyéb lábbelik felhúzása előtt a lábra tekert erős, meleg vászon. Csak azoknak osztották ki, akik szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben dolgoztak.

52 Rövid, meleg, általában gyapjúból kötött, a felső ruha alatt viselt mellényke, melyet csak a szabadban munkát végzők és a fűtetlen helyiségben dolgozók kaptak. A déli (grúz, azerbajdzsáni, örmény, üzbég, tadzsik, türkmén, krími) régiókban nem osztottak.

53 Erős szálú, durva gyapjúból készült fehér, érdes nemez. Csak a szabadban dolgozók kaptak. Lecserélhették pamut harisnyára és gumicsizmára.

54 Олицкая, *Мои воспоминания II.*, 235.

55 Zinaida Uszova (1924–2013) 1938 és 1945 között raboskodott a Gulagon, többek között volt a moszkvai butirkai börtönben és Potymában. Bővebben: ЗИНАИДА Д. УСОВА, «ЧСИР: Воспоминания», 1988. <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=320> (Дата обращения: 25 май 2021).

56 УСОВА, «ЧСИР: Воспоминания».

57 Maja Ulanovszkaját (1932–2020) 1952-ben ítélték 25 év szabadságvesztésre. Az ozerlagi táborba került. 1956-ban felülvizsgálták ügyét, és 5 évre csökkentették büntetését. Bővebben: НАДЕЖДА УЛАНОВСКАЯ, МАЙЯ УЛАНОВСКАЯ, *История одной семьи: мемуары* (Санкт-Петербург: ИНАПРЕСС, 2005).

58 УЛАНОВСКАЯ, УЛАНОВСКАЯ, *История одной семьи*, 356–65.

körülbelül 35%-át,⁵⁹ 1948-ban a szükséges lábbelik 44%-át, a ruhamennyiségnek pedig 32,5%-át osztották szét köztük.⁶⁰ Ahogy Uszova is megemlíti, ilyen esetekben a lágerparancsnokok megengedték, hogy a rabok saját holmijaikat hordják. Ha szükség volt rá, lábbelijüket a tábor területén felállított cipőműhelyben megjavíthatták.⁶¹

A ruhaosztást követően vette kezdetét a szelekció, mely során figyelembe vették, hogy kit milyen okból és mennyi időre küldtek kényszer munkára. Három csoport volt. Az egyiket az öt évnél kevesebb időre, a másodikat az öt évnél hosszabb időre ítelt urkák, azaz köztörvényesek alkották. A harmadik csoportot az ellenforradalmi vétségekért kényszer munkára ítelt politikai rabok képezték.

A szelekció során fontos szempont volt az egészségügyi állapot is. Az ún. raszpiszanyije bolezni, azaz betegség(ek) listája határozta meg az egyes kategóriákba sorolandók körét. A sztálinizmus idején többször is módosították a listát. Az 1931-es három kategóriát különböztetett meg. Az elsőbe a fizikai,⁶² a másodikba az alacsonyabb rendű munkákat⁶³ végzőket sorolták. A harmadik volt a rokkantak, azaz a munkaképtelenek csoportja.⁶⁴ Paulina Mjasznyikova⁶⁵ szerint El'genben a vizsgálat során igyekeztek minél több embert a nehéz fizikai munka végzésére alkalmas kategóriába sorolni.⁶⁶ Azokat a betegeket azonban, akik egészségi állapotuk miatt

59 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 294.

60 GEREBEN ÁGNES, *Megtorlások a Szovjetunióban* (Budapest: Helikon, 2013), 324.

61 УСОВА, «ЧСИР: Воспоминания».

62 Közöttük is voltak olyanok, akik betegek, például asztmában, szívproblémában, tuberkulózisban vagy tumortól szenvedők voltak. GOLFO ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag* (New Haven and London: Yale University Press, 2017), 67. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300179415.001.0001>

63 Őket tápanyag okozta rendellenesség, szívbetegségek, akut tüdőtagulás, vérszegénység, izomsorvadás, esetleg gonorrhoea kínozta. ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, 67.

64 Az idetartozókat például pellagra okozta alultápláltság, illetve étel rendellenesség gyötörte. (ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, 68.) A pellagrát a B3-vitamin hiánya, a kukoricára épülő, egyoldalú táplálkozás okozza. A tünetei között megemlíthetjük a fényérzékeny, durvává, sérülékennyé váló bőrt, a hasmenést és az esetleges idegrendszeri problémákat.

65 Mjasznyikovát (1909–2012) 1934-ben, mint „nép ellenségének” hozzátartozóját három évi, Kazanyban letöltendő száműzésre, majd 1936-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. Utóbbi esetben azzal vádolták, hogy egy terrorista csoport tagjaként kísérletet tett Sztálin megölésére. Volt például vlagyivosztoki lagpuktban, és a kolimai El'genen. Lásd bővebben: ПАУЛИНА С. МЯСНИКОВА, «Ссылка. Тюрма. Колыма», записал И. ПАНИКАРОВ, газета № 57 (30 октября 2005) <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=5696> (Дата обращения: 26 май 2021).

66 МЯСНИКОВА, «Ссылка. Тюрма. Колыма», 1.

ideiglenesen semmilyen munkára nem voltak foghatók, elkülönítették, 21 napra tábori kórházba, vagy egyfajta karanténba helyezték, annak érdekében, hogy meggyógyuljanak és újult erővel láthassanak neki a számukra kijelölt munkának.⁶⁷ Hava Volovics⁶⁸ szerint a sziblagi Szuszlovoban azonban a karanténkunyhókban uralkodó állapotok egyáltalán nem segítették a gyors felépülést, mivel a kunyhók bolháktól és poloskáktól hemzsegtek, illetve sokban nem volt ágy, így a földön kellett aludniuk.⁶⁹ Az egészséges(ebb) *zek*-eket, azaz rabokat munkára osztották be⁷⁰ és munkavégzésük eredményességének arányában szabták meg fejadagjukat. Ennek részletezésére később térek ki.

Amikor 1939–1940 folyamán a Vörös Hadsereg benyomult Lengyelországba és a balti térségbe, jelentősen megnőtt a Gulag „lakóinak” száma, így új kategorizálást kellett életbe léptetni. A „betegség(ek) listáján” immáron hat csoport szerepelt: 1. fizikai munkára alkalmas, 2. korlátozott munkaképességű, 3. legyengült, 4. beteg, 5. rokkant, 6. állandó támogatásra szoruló.⁷¹ Golfo Alexopoulos történész szerint miután a náci Németország megtámadta a Szovjetuniót,⁷² tovább bővült a „lista”, ezúttal hétre: 1. nehéz fizikai munkára fogható, 2. közepes nehézségű fizikai munka végzésére alkalmas, 3. könnyű fizikai munkát végző, 4. könnyebb feladatokat ellátó igazoltan rokkant, 5. egyáltalán nem dolgozó igazoltan rokkant, 6. hivatásos munkás, 7. Alexopoulos nem nevezi meg ezt a kategóriát.⁷³

67 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 568.

68 Hava V. Volovics (1916–2000) 1937 és 1953 között raboskodott a Gulagon (például a Komi Köztársaság területén található Vorkután és a sziblagi Szuszlovon). A Szovjetunió Büntető Törvénykönyvének 58. §-ának 9. és 10. pontja alapján ítélték el.

69 HAVA VOLOVICH, „My past”, in *Till My Tale is Told. Women's Memoirs of the Gulag*, ed. SIMEON VILENSKY (1999), 268.

70 Havonta legalább háromszor kötelező átfogó egészségügyi vizsgálaton kellett részt venniük. КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 568.

71 ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, 68.

72 A Gulag-Igazgatóságnak gyorsan kellett reagálnia a kialakult változásokra. Megkezdte az Uráltól nyugatra fekvő légerek evakuálását és keletre helyezését. Általános amnesztia helyett a Gulag minden fontos és mozdításra alkalmas berendezését, tartalékát és munkaerejét a hátsóországba menekítették. Emellett sok rabot átszállítottak más, a fegyver-, lőszergyártás, szállítmányozás stb. miatt jelentős szerepet betöltő lágerbe. A világháború alatt az életfeltételek jelentősen megromlottak. A kényszermunkások napi 11-12 órát dolgoztak és csak néhányszor tarthattak szünetet. Emellett a légereket súlyos éhínség sújtotta: „a legnehezebb időszak 1941/42 telén volt. Kiderült, hogy a nők sokkal ellenállóbbak, mint a férfiak, nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is. A nők megtalálták az erőt, hogy egész napra szétosszák azt a kis mennyiségű ételt, amit kaptak. A férfiak mindent egyszerre ettek meg, majd súlyosan szenvedtek.” Усова, «ЧСИР: Воспоминания».

73 ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, 68–69.

	1940	1942
Nehéz fizikai munkát végzők	35,6%	19,2%
Közepes nehézségű munkát végzők	25,2%	17,0%
Könnyű fizikai munkát végzők	15,6%	38,3%
Rokkantak és legyengültek	23,6%	25,5%

5. ÁBRA Rabok kategorizálása a Gulagon munkavégzés szerint
(1940, 1942) (százalékban)⁷⁴

A létszámcsökkenés részben azzal magyarázható, hogy a június 22-i katasztrófa után a Gulagról férfi rabokat is mozgósítottak a harcoló csapatokhoz, így a táborokon belül megnőtt a női foglyok, a komolyabb testi sérüléssel, fogyatékkal rendelkezők és az idősebb férfiak számaránya, akik nem tudtak ugyanolyan mennyiségű és nehézségű fizikai munkát végezni. 1944-ben a hét kategóriát végül lecsökkentették négyre: 1. nehéz fizikai munkát végző, 2. közepes nehézségű munkavégzésre alkalmas, 3. könnyű fizikai munkára beosztott, 4. rokkant és legyengült kényszermunkás.⁷⁵

A már ismertetetteken kívül létezett egy teljesen más jellegű válogatás is, amikor az örök kiválasztották azokat a szerintük szemrevaló nőket, akiket ágyassá akartak tenni. Belső (például irodai) munkát, esetleg több ételmezt, melegebb és jobb ruhát ajánlottak fel számukra, cserébe azért, hogy szeretőik legyenek. Azokat, akik ezt a fajta ajánlatot elutasították, általában sokkal nehezebb fizikai munkára osztották be.⁷⁶

Az integrálási folyamat zárásaként „elhelyezték” a nőket egy barakkban, mely a négyzet vagy téglalap alakú zónán/„börtönzónán” belül helyezkedett el. Jekatyerina Olickaja így írja körül a tábort: „Fa cölöpkerítés, néhány sor szögesdrót, a sarkokban tornyok, bennük örökkel. Egy nagy fakapu, a kapunál pedig őrszoba. A nyitott kapukon át egy nagy udvart láttunk; a távolban lévő udvaron női rabok tolongtak és minket bámultak. Az udvar mindkét oldalán, mint egy utca mentén, alacsony fa barakkok álltak.”⁷⁷ A vahtánál, azaz őrszobánál az örök feladata volt ellenőrizni a lágerbe belépő és az onnan kilépő személyeket, köztük a szállítmányokat kísérő öröket. Az idézetben említett ellenőrző kapukból pedig akár

74 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 291.

75 ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, 69.

76 Baldajev rajzon is szemlélteti a szelektálást. DANZIG S. BALDAEV, *Drawings – from the – Gulag* (FUEL Publishing, 2010), 72.

77 ОЛИЦКАЯ, *Мои воспоминания II.*, 236.

hármát-ötöt is felállítottak a nagyobb lágereknél. Dancig Sz. Baldajev,⁷⁸ Gulag-folklorkutató szerint minden 3000 rabra jutott egy kapu.⁷⁹

1939-től Lavrentyij Berija, belügyi népbiztos utasítására valamennyi tábor kerítésénél kialakítottak egy úgynevezett „senki földjét”, azaz tiltott zónát (zapretnaja zona). A terület körülbelül 5 méter szélességű volt, melynek kezdetét olykor megjelölték táblával, vagy akár szögesdróttal. Azokat a foglyokat, akik ráléptek, azonnal lelőtték az őnök. Emiatt nevezték a „senki földjét” „halálzónának” is.

Előfordult, hogy a nőket „nem várta” alvásra vagy étkezésre szolgáló épület, csupán egy üres terület, esetleg félkész állapotban lévő „barakk-hálózat”. Ilyen helyzetben a raboknak kellett felépíteniük a tábor valamennyi épületét. Ezen folyamat részleteit megismerhetjük a „hazaárulók” hozzátartozói számára létesített Alzsirban raboskodó Safira R. Nuralina,⁸⁰ illetve Irina Alferova-Ruge⁸¹ memoárjából. Nuralina a következőt írja:

„(...) a nők barakkokat építettek, kerítést emeltek, parlagon szántottak kertek és veteményesek számára. Egész nap kemény, szinte sziklás földet ástunk, ültettünk, gyomláltunk, árkokat ástunk az öntözőcsatornáknak. Minden négy emberre tizenöt hektár szántó jutott. Éjszaka pedig nádat gyűjtöttünk a laktanya kályháihoz.”⁸²

78 Burját-mongol családból származott. 1942-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán tanult, majd 1943 januárjától a hadseregben szolgált. Leszerelését követően egészen 1981-ig a belügyben dolgozott. Volt börtönőr és a leningrádi bűnügyi nyomozóosztály őrnagya is. KOVÁCS ÁKOS, SZTRÉS ERZSÉBET, *Tetovált Sztálin: Szovjet elítéltek tetoválásai* (Szeged: Népszava, 1989), 15–17.

79 KOVÁCS, SZTRÉS, *Tetovált Sztálin*, 41.

80 Nuralinát (1915–?) 1938 márciusában tartóztatták le, mint nép ellenségének feleségét. Kényszermunkára ítélték, Alzsirba került, ahonnan 1946-ban szabadult. Lásd bővebben: ШАРИФА Р. НУРАЛИНА, «Ничто на земле не проходит бесследно», в *Эхо массовых политических репрессий: Судьбы людские*, сост. В. М. ГРИНЕВ, Т. В. ГРИНЕВА (Астана, 2005), 100–03.; «Нуралина, Шарифа Рахимжановна (р.1915) комсомольский работник» <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=389> (Дата обращения: 26 май 2021).

81 Alferova-Rugét (1925–?) 1949-ben osztották be az 503. munkatáborba, melynek kényszermunkásai a Szalehard–Ilgarka vasútvonal (Nyugat-Szibéria) építésével foglalkoztak. Bővebben: ИРИНА АЛФЕРОВА-РУГЕ, «Из писем в Игарский музей», в *Стройка № 503 (1947–1953): Документы. Материалы. Исследования.* (Красноярск: Гротеск, 2000), 106–09.; «Алферова-Руге, Ирина Андреевна (р.1925)» <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=426> (Дата обращения: 26 май 2021).

82 НУРАЛИНА, «Ничто на земле не проходит бесследно», 102.

Bár Alferova-Ruge vegyes táborban volt, visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a férfi rabok miután beszerezték az építőanyagokat, egy nagy területet elkerítettek szögesdróttal, majd 7x21 méteres sátrakat húztak fel valamennyi fogoly számára, hogy átvészeljék az első telet. A nők farönköket hordtak a tábor területére, a szigetelésre mohát gyűjtöttek, és a férfiakkal együtt felhúzták az épületeket, valamint emeletes ágyakat, asztalokat, padokat fabrikáltak.⁸³

A lágerek – hasonlóan a férfi táborokhoz, a teljesség igénye nélkül – általában a következő épületekből álltak: adminisztrációs épület, ellenőrző pont, tér a raboknak (itt zajlottak a létszámellenőrzések), rabok lakózónája, konyha, ebédlő és tantermek, szabadidős tevékenységre szolgáló épületek, műhelyek (pl. szabó- és cipésműhely), rokkantak részlege, mosókonyha, fürdő, gazdasági épületek (pl. istálló, disznóól), kórház, gyógyszertár, posta, cenzori hivatal, tűzoltórészleg, ipari zóna, fűtőanyag és élelmiszerraktár, büntető elkülönítő, hullaház, rabok temetője (a holttesteket tömegsírokba helyezték), tisztibarakk, örök barakkjai (Baldajev szerint előfordult, hogy az örök külön településen laktak. Ezeket „kutya-falvának” vagy „szemetek kunyhóinak” nevezték a rabok⁸⁴), őrség garázsa, őrkutyák tenyésztelése, őrtorony, lőtér, őrjáratí ösvény.⁸⁵

A NŐI ÉLET JELLEMZŐI

Lágerkörülmények

Bár előírták, hogy a barakkokban 1,7-1,8 m²-ként⁸⁶ egy embert, tehát 100, legfeljebb 200 főt lehet elhelyezni, több túlélő, köztük Zinaida Uszova is leírta, hogy a barakkok túlzsúfoltak voltak, hiszen akár 250-300-an is tartózkodhattak egy épületben.⁸⁷ Egy másik túlélő, Margarete Buber-Neumann⁸⁸

83 АЛФЕРОВА-РУГЕ, «Из писем в Игарский музей», 106.

84 KOVÁCS, SZTRÉCS, *Tetovált Sztálin*, 41.

85 BALDAEV, *Drawings – from the – Gulag*, 62–63.; КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 558–60.

86 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 334., 561.

87 УСОВА, «ЧСИР: Воспоминания.»

88 Buber-Neumann (1901–1989) 1931-ben ment férjhez Heinz Neumannhoz. Miután férjét 1934-ben Svájcban letartóztatták, mint illegális bevándorlót, 1935-ben kitoloncolták Moszkvába. Margaret követte férjét. Heinzet 1937-ben, Margaretet pedig 1938-ban letartóztatták, Margaret a butirkai börtönbe, majd Karlagba (Kazahsztán, Karaganda régió) került. 1940-ben átszállították egy német börtönbe, Ravensburgba. 1945-ben szabadult. MARGARETE BUBER-NEUMANN, *Under Two Dictators* (London: 1949).

pedig mikor megérkezett a karagandai lágerbe, hely hiányában arra kényszerült, hogy a mosdóhelyiség padlóján aludjon.⁸⁹

A barakkoknak a moszkvai utasításokat követve kellett kinézniük. Ennek következtében téglalap alakúak voltak és általában fából épültek. Visszaemlékezésekben olvashatjuk, hogy a barakkok rendkívül puritánok voltak. Leokadia G. Dmitrijeva⁹⁰ leírta, hogy a falak vakolatlanok voltak, telis-tele repedésekkel,⁹¹ Irena K. Arginszkaja⁹² szerint pedig a padlókat alig lehetett takarítani, mivel agyagból készültek.⁹³

Álvóhelyül általában a *vagonki*⁹⁴ néven ismert ágyak szolgáltak, melyek javarészt kétszintes és négyszemélyes priccsek voltak. Sok helyen azonban ún. szplosnije nari-k, azaz hosszú, fából készült hálópadozatok voltak, noha ezek barakkban való elhelyezését már 1919-ben betiltották.⁹⁵ Zinaida Uszova és Galina I. Levinszon⁹⁶ révén tudjuk, hogy sok barakkban szalmás matracot helyeztek az ágyra, melyeket rothadt szénával vagy szalmával töltöttek meg.⁹⁷ Elinor Lipper⁹⁸ azonban egészen másról számol be. Mivel a táboruk területén nem volt szalma, és a széna mennyisége sem volt elegendő a szarvasmarhák miatt, faforgáccsal vagy felesleges ruhadarabokkal kellett kibélelniük az ágybetéteket.⁹⁹

89 BUBER-NEUMANN, *Under Two Dictators*, 75.

90 Leokadia Dmitrijeva (1912–?) 1936 és 1956 között volt a Gulag (lubjankai börtön, Szoloveckij láger) rabja. Terrortevékenységben való részvétel és a bűncselekmény elhallgatásának vádjával ítélték el. Lásd bővebben: Л. Г. ДМИТРИЕВА, *Воспоминания* 1939. <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=275> (Дата обращения: 27 май 2021); «Дмитриева Леокadia Георгиевна» https://bessmertnybarak.ru/dmitrieva_leokadiya_georgievna/ (Дата обращения: 20 май 2021).

91 ДМИТРИЕВА, *Воспоминания*, 22.

92 Arginszkaját (1932–2006) 1951-ben azzal vádolták, hogy egy zsidó szovjetellenes terrorista ifjúsági szervezet tagja volt, melynek céljai között szerepelt a szovjet rezsim megdöntése. 5 évig volt a Gulag rabja (azt nem tudjuk, hogy mely tábor[ok]ban volt). Bővebben: «Аргинская Ирэна Ильинична» https://bessmertnybarak.ru/arginskaya_irena_ilinichna/ (Дата обращения: 22 май 2021).

93 АРПЛЕВАУМ, *A Gulag története* I, 384.

94 A vonatok hálókocsijában található ágyak megjelölésére szolgált.

95 Ж. Росс, *Справочник по ГУЛАГу*. (Москва: « просвет » 1991), 16.

96 Levinszont, (1909–?) mint hazaáruló hozzátartozóját ítélték el 1937-ben. Először a moszkvai Butirkába, majd a mordoviai Tyemlagba került. Bővebben: Г. И. ЛЕВИНСОН, «Я постаралась забыть...», в *Вся наша жизнь: Воспоминания Галины Ивановны Левинсон и рассказы* (Мемориал, 1996).

97 Усова, ЧСИР: *Воспоминания*; Левинсон, «Я постаралась забыть...».

98 Elinor Lipper (1912–2008) svájci állampolgár 1937-ben, mint meggyőződéses kommunista Szovjetunióba utazott. Ellenforradalmi tevékenység vádjával letartóztatták és 8 év kényszermunkára ítélték. Rabságának éveit az Északkelet-Szibéria területén található kolimai táborokban töltötte. ELINOR LIPPER, *Eleven Years in a Soviet Prison Camp* (London: 1995).

99 LIPPER, *Eleven Years in a Soviet Prison Camp*, 131.

Uzova emellett arról is említést tesz, hogy a mordoviai potymai lágerben vékony, durva gyapjútakarót osztottak ki, párnát pedig egyáltalán nem adtak, ezért arra kényszerültek, hogy összetekert ruháikat tegyék fejük alá.¹⁰⁰ Noha egy 1939-es parancs előírta, hogy minden évben új törülközőt, négyévente új párnahuzatot, kétévente új lepedőt, továbbá ötévente új takarót kell adni.¹⁰¹

A kezdetleges állapotokat tükrözi a világítás és fűtés gyakori hiánya is. A kolimai El'genben raboskodó Szerafima Borogyina¹⁰² szerint a barakkban uralkodó sötétség miatt este általában alig tudták megkülönböztetni egymástól az ismerős arcokat.¹⁰³ A fűtés hiánya pedig Natalja Perli-Rikova¹⁰⁴ szerint számos esetben azt eredményezte, hogy a víz megfagyott vagy a haj odafagyott az ágyhoz.¹⁰⁵

Érdeemes szót ejteni a lágerek területén uralkodó higiénias állapotokról is, így a fürdőzés, a ruhatisztítás, a havibaj és napi szükséglet elvégzésének kérdéséről. A nőknek a táborba érkezést követően kevés alkalmuk nyílt komolyabb tisztálkodásra, vagy ruháik mosására. Vazipa Majzsolova-Kulenova¹⁰⁶ visszaemlékezése szerint Alzsirban például csak havonta kétszer engedték őket a fürdőbe, és akkor is egy gyufásdoboznál alig nagyobb szappant bocsájtottak rendelkezésükre mosakodás céljára.¹⁰⁷ Bár az 1940-es években kötelezővé tették a tíznaponkénti fürdést és előírták

100 Усова, ЧСИР: *Воспоминания*.

101 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 489.

102 Borogyina (1909–2000) 1937-ben 10 év lágerben letöltendő szabadságvesztést kapott „államhatalom megdöntésére irányuló propaganda” miatt. Előbb a jaroslávi börtönben, majd a kolimai Szevvosztlagban volt. Bővebben: СЕРАФИМА БОРОДИНА, «Седьмой километр», в *Уроки гнева и любви: Сб. воспоминаний о годах репрессий (1918 год – 80-е годы)* (СПб.: 1994).; «Бородина (Мамедли, Гинзбург) Серафима Иосифовна» <https://arch2.iofe.center/person/5908> (Дата обращения: 22 май 2021).

103 Бородина, «Седьмой километр», 80.

104 Perli-Rikovát (1916–2004) 1938-ban tartóztatták le szovjetellenes agitáció vádjával. Rabságának tizenhat éve alatt többek között Vorkután és Uhtán raboskodott – mindkét tábor a mai Komi Köztársaság területén volt. Bővebben: Т.И. ШМИДТ, *Рассказы, записанные в разные годы. Перли-Рыкова Наталья Алексеевна*. <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=276> (Дата обращения: 25 май 2021).

105 ШМИДТ, *Рассказы, записанные в разные годы*, 8.

106 Majzsolova-Kulenovát (1911–?) hazaáruló hozzátartozójaként ítélték 10 év kényszermunkára. 1938 és 1948 között Alzsirban volt. Bővebben: ВАЗИПА МАЙЖОЛОВА-КУЛЕНОВА, «Бывает радость и в тяжелые дни», в *Страницы трагических судеб: Сб. воспоминаний жертв политических репрессий в СССР в 1920–1950-е гг.* сост. Е. М. ГРИБАНОВА., А. С. ЗУЛКАШЕВА, А. Н. ИПМАГАМБЕТОВА [и др.]. (Алматы: Жеті жарғы, 2002).; Майжолова-Куленова <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1297> (Дата обращения: 25 май 2021).

107 МАЙЖОЛОВА-КУЛЕНОВА, «Бывает радость и в тяжелые дни», 173.

a havonta kiosztandó szappan mennyiségét – 250 gr-ból 50-t a ruhák tisztítására, 150-t pedig mosakodásra kellett felhasználniuk¹⁰⁸ – Hava Volovics, aki az 1950-es évek elején Bratszkban raboskodott, memoárjában azt írja, hogy vízhiány miatt csupán havonta egyszer engedélyezték számukra a fürdést, amihez fél tál vizet biztosítottak. Mivel ezt a vízmennyiséget tilos volt felhasználniuk ruha mosására, általában az esőzések során felgyülemlt víztócsákban kellett megtisztítaniuk ruháikat.¹⁰⁹

Mivel a barakkokban nem volt mellékhelység, napi szükséglet terén a nőknek két lehetőség állt rendelkezésre. Ahogy Emmi Goldaker leírja, az egyik a tábor¹¹⁰ területén erre a célra kialakított gödör volt, melynek tetejére ráhelyeztek egy gerendát, hogy arra ráállva tudjanak könnyíteni magukon.¹¹¹ A gödröt minden használat után lefedték földdel, egyrészt azért, hogy a szag kevésbé terjedjen a láger területén, másrészt azért, hogy elkerüljék a betegségek terjedését. Hiszen, ha valaki fertőző beteg, például hasi tifuszban szenvedő volt, annak a székletéből kiszabaduló baktériumok tovább fertőzhatték a rabokat, a pócegödörben a kiütéses tifusz kórokozója napokig, vagy akár hónapokig is életben maradhatott. Galina Levinszon nevű túlélő szerint létezett egy másik lehetőség is, a „kübli”, az ún. parasa, melyet akkor vettek igénybe, ha éjszakára bezárták őket a barakkba. Ennek használata azonban kellemetlen szagot eredményezett, így a nők sokszor inkább megvárták a reggelt, hogy igénybe vehessék a gödröt.¹¹²

Az örök általában nem voltak tekintettel a nőiségre, erre jó példa a „menstruáció kérdése”. Sok nőnek ugyanis komoly gondot jelentett a havonta meginduló vérzés, egyrészt azért, mert a „kényelmetlenség” és panaszok miatt megnehezítette számukra a munkavégzést, másrészt pedig azért, mert a tábori körülmények között nehezebben tudták felfogni a vért – különféle házi praktikát próbáltak alkalmazni, például szalmát, füvet, vagy szétvágott takarót. Aida I. Baszevics¹¹³ visszaemlékezésében a következőt írja:

108 A férfiak 200 gr, a járó- és fekvőbetegek pedig 250 gr szappant kaptak. КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 547.

109 ХАВА В. Волович, «О прошлом», в *Доднесь тяготеет*. сост. С.С. Виленский (Москва: 1989), 493.

110 Inta egyik tábora – nem nevezi meg a nevét.

111 Гольдакер, *Деревянный чемодан*, 56.

112 Левинсон, «Я постаралась забыть...», 37.

113 Aida Baszevics (1905–1995) az 1920-as évektől egészen a 40-es évekig többször is letartóztatták. Utoljára 1941-ben, amikor is 10 év szabadságvesztésre (a nyevjanszki Ivgyel'lagba) és 5 év jogfosztásra ítélték az államhatalom megdöntésére irányuló propaganda/agitáció vádjával. Bővebben: «Басевич/б.» https://bessmertnybarak.ru/Basevich_Aida_Issakharovna/ (Дата обращения: 28 апрель 2021).

„Alig tudtam járni. Ráadásul menstruációm volt, csak úgy folyt a vér, nem engedtek átöltözni, és naponta csak egyszer tudtam bejutni a mellékhelyiségbe.”¹¹⁴

Mindamellet nem minden nő volt képes menstruálni. Volt, akinek hónapokig, vagy akár évekig kimaradt. Ennek oka részben a folyamatos stressz és az alultápláltság volt. Akinek végül hosszú idő után ismét megvolt, annak sok esetben orvoshoz kellett fordulnia a kezdeti erős fájdalom miatt.

A nők mindennapi életét meghatározó szabályok

A következőkben elsősorban egy 1939-es, illetve 1950-es műveleti parancs¹¹⁵ legfőbb pontjait, illetve azok gyakorlatban való megjelenését/hiányát tekintjük át. A két parancs alapjául szolgált a későbbiekben született szabályozásoknak.

Az 1939 augusztusában a Belügyi Népbiztosság által kibocsájtott „szabályzatban” meghatározták a rabok (köztük nők) fogvatartási és munkakörülményeit. Előírták, hogy a lágernek olyan helyen kell állnia, ahol megfelelően lehet biztosítani az ivóvíz-ellátást és amely közel helyezkedik el a munkavégzés területéhez.¹¹⁶ Ahogy Hava Volovics esetében láthattuk, előbbi szempont nem minden tábornál valósult meg, hiszen Volovicsék komoly vízhiánnyal küszködtek.

A férfiakhoz hasonlóan a nők számára is szigorúan szabályozták a napi rendet, mely általában a razvoddal, azaz szirénahanggal kezdődött. A felkelést követően a nőknek be kellett ágyazniuk és holmijaikat el kellett rendezniük. Ezt követte a reggeli, majd a második szirénahang elhangzása után a létszámellenőrzés. A szabályzat előírta, hogy az ügyeletes brigádfőnök által tartott ellenőrzésnek maximum 15 percig kell tartania, melynek végeztével útnak kell indítani a rabokat a munkavégzés helyére.

Voltak azonban olyan személyek is, akik koruk, egészségi állapotuk miatt a láger területén maradhattak a munkaidő alatt. Galina Voronszkaja¹¹⁷

114 «Басевич/а.» <https://gazeta-ds.livejournal.com/376861.html> (Дата обращения: 23 апрель 2021).

115 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 463., 566.

116 KOLONTÁRI ATTILA, „Adalékok a Gulág történetéhez”, in *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017.* szerk. BOGNÁR Z., MUSKOVICS A. A. (Budapest: Kairosz Kiadó, 2017), 43.

117 1937 elején először szüleit, végül magát Galina Voronszkaját (1914–1991) is letartóztatták. Kényszermunkára ítélték, majd a kolimai El’genbe került, ahonnan 1942-ben szabadult.

és Szuszanna Pecuro¹¹⁸ visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az ő feladatuk volt a barakkok kitakarítása, rendben tartása és vízzel való ellátása.¹¹⁹ Ezt megerősíti az 1939-es műveleti parancs, mely előírta számukra – az ún. gyezsurnajáknak –, hogy a barakkokat szellőztetniük kell, a mosdókat és víztartályokat ki kell tisztítaniuk, utóbbit pedig mindennap tiszta vízzel kell feltölteniük.¹²⁰

A számlálás után következett a munkára vonulás. Ha a munkavégzés helye messze volt a láger területétől, akkor az örökön kívül akár kutyák is kísérhették a nőket. A munkából való visszatérést követte a vacsora és az esti ellenőrzés, melyek között szabad mozgást engedtek a raboknak. A két parancs értelmében ebben az időintervallumban háborítatlanul sétálhattak a láger területén, illetve mehettek orvosi vizsgálatra, könyvtárba, olvasó- vagy színjátszókörbe stb.¹²¹ Ezzel egybehangzó Olga L. Adamova-Szljozberg¹²² visszaemlékezése:

„A láger területén, (...) belélegeztük a páradús tengeri levegőt, éreztük az arcunkon a szemerkélő augusztusi esőt, ültünk a nedves fűben, és földet morzsoltunk az ujjaink között. (...) rájöttünk, hogy ez lényeges része a létezésünknek: enélkül az ember képtelen volt normálisan érezni magát.”¹²³

Mint említettem, ezután következett az esti létszámellenőrzés, mely az előírások szerint maximum 30-40 percet vehetett igénybe.¹²⁴ Bár számtalanszor egy órán át, vagy akár még tovább is eltarthatott, mondván, ha a rabok szökni akarnak, azt a munkára vonulás, vagy a munkavégzés során teszik meg. Ezt alátámasztja Galina A. Voronszkaja memoárjának egy részlete:

118 Pecuro (1933–2014) 18 éves volt, amikor letartóztatták ellenforradalmi tevékenység vádjával. Rabságának éveit többek között megjárta a moszkvai börtönök, valamint a mordoviai Dubravlagot. 1956-ban szabadult. Bővebben: «Печуро Сусанна Соломоновна (1933–2014) историк, правозащитник» <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1453> (Дата обращения: 24 май 2021).

119 ГАЛИНА АЛЕКСАНДРОВНА ВОРОНСКАЯ (псевд. Г. Нурмина), На дальнем прииске: Рассказы (Магадан: ГОБИ, 1992), 123.; АРПЛЕВАУМ, *A Gulag története I.*, 385.

120 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 467.

121 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 465., 563.

122 Adamova-Szljozberget (1902–1991) 1936 tavaszán tartóztatták le terrorcselekmény vádjával. A tíz év alatt raboskodott többek között a fehér-tengeri Szolovki-szigeteken, Kazahsztánban és az Északkelet-szibériai Kolimán.

123 ОЛЬГА Л. АДАМОВА-СЛИОЗБЕРГ, *Путь* (1993), 78.

124 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 463.

„késő este, a sűrke alkonyatban naponta kötelező a tábori ellenőrzés. Az összes fogoly felsorakozik az udvaron, kiáltják a nevüket, azt hiszik, hogy hibáznak, újrakezdek és úgy tűnik, hogy ennek nem lesz vége. De mégis vad trágárságokkal és szitkozódásokkal valahogy összeáll a »tábori egyensúly«.”¹²⁵

Rögtön a szemle után ismét megszólalt a sziréna, mely jelezte, hogy nyomban a barakkba kell vonulni és nyugovóra kell térni. Az alvásra minimum hét órát írt elő a két szabályzat, bár több visszaemlékezőnél is olvashatjuk, hogy meglehetősen gyakorisággal kurtították meg ezt az időt. Hava Volovics is azt írja memoárjában, hogy az 50-es években a bratszki táborban¹²⁶ az örök, ha úgy tartotta kedvük, fél 6-ról akár egy órával előbbre is hozták az ébresztőt, melynek következtében a nők ereje idővel jelentősen megcsappant, munkavégzésük hatékonysága pedig csökkent.¹²⁷ A barakkba térve egyébként teljes csöndnek és sötétségnek kellett lennie, és csakis az őr-lámpa világíthatott.¹²⁸

A szabályozás kiterjedt az élelmezésre. Az 1939-es műveleti parancs kimondta, hogy aki túlteljesíti a napi munkanormát, az 25-50 (bizonyos ételekből esetleg 100) grammal többet kap, aki viszont nem tudja vagy vonakodik teljesíteni, esetleg szimulálás miatt nem hajlandó elvégezni kiszabott munkáját, az csökkentett porciót kap.¹²⁹ Azt, hogy a munkavégzéstől tették függővé az ételosztást, alátámasztja Bronja B. Gerson¹³⁰ visszaemlékezése, melyben leírja, hogy alsziri rabsága idején „a hivatalos tábori alapszabály az volt, »Aki nem dolgozik, nem eszik.« (...) Akinek szerencséje volt szakmája szerinti munkát végezni, annak könnyen teljesíthető volt a norma, és biztosítani tudott maga számára egy viszonylagos jólétet. A nemszakembereknek viszont (...) nehezebb megkeresniük kenyerüket.”¹³¹

1939-ben szabályozták az állapotos nők, illetve a munkavégzésre alkalmas és alkalmatlan betegek, kórházban fekvők napi porcióját is. Ezt szemlélteti a következő táblázat, mely utóbbiak esetében nem nemek szerint határozta meg a napi normát. Bizonyos ételekből, elsősorban a tápanyag-

125 ВОРОНСКАЯ, На дальнем прииске, 83.

126 Kelet-Szibéria, Irkutszk. A Tajset-Bratszk vonalszakasz építése 1939–1941 között zajlott.

127 Волович, «О прошлом», 493.

128 Олицкая, *Мои воспоминания II.*, 261.

129 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 486.

130 Bronja B. Gerson (1898–1975) 1937 novemberében ítélték kényszermunkára, mint „nép ellenségének” hozzátartozóját. Alzsírba került, ahonnan 1943-ban szabadult. Bővebben: К.И. ГЕРШОН, *Сага о Брайне: Повесть о пережитом* (Звёздный ковчег, 2010).

131 ГЕРШОН, *Сага о Брайне*, 135.

ban gazdagabbakból – például húsból, halból, burgonyából és egyéb zöldségekből – a rabok gyakran jóval nagyobb fejadagot kaptak. A kórházi betegek közül azonban csak azok jutottak hozzá a táblázatban szereplő ételmennyiséghez, akik fekvőbetegek voltak.

Étel típusa	Általános porció Mennyiség (fő/gr)	Várandós nők és kis- gyermekes anyák	Kórházi betegek	Munkavégzésre alkalmatlan legyengült rabok	Könnyű munkát végző legyengült rabok
Rozskenyér	1100	800	400	800	1000
Búzaliszt (85%)	61	110	300	50	50
Lisztkeverék (85%)	?	10	20	10	10
Különféle liszt	?	150	80	130	160
Hús	39	60	80	30	30
Hal	155	192	100	160	260
Növényi olaj	14	15	10	13	13
Állati zsír	4	25	20	5	15
Tészta	10	17	15	10	30
Cukor	17	33	40	15	20
Teapótló	2	2	0,5	2	2
Burgonya és egyéb zöldségek	650	700	600	620	750
Paradicsompüré	10	10	10	10	10
Zöldpaprika (Csöves paprika)	?	0,13		0,13	0,13
Babérlevél	0,2	0,2	0,5	0,2	0,2
Só	20	20	20	20	20
Tej	0	400	300	0	0

6. ábra Napi porció 1939-ben (fő/gr):

Általános porció; állapotos nők, kórházi betegek, munkavégzésre alkalmatlan
legyengültek, könnyű munkát végző legyengült rabok¹³²

132 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 482–86.

A szabályzat 26–29. pontja egyébként kimondta, hogy a munkaidő közepén egy óra szünetet kell biztosítani a pihenésre és az étkezésre. Bár ez általában a termelési körülményektől függött, Jekatyerina Olickaja szerint még a 40-es években is – amikor növelték a munkavégzés időtartamát – biztosították számukra az egy órás ebédszünetet.¹³³ A parancs emellett azt is rögzítette, hogy abban az esetben, ha az étkezésre szolgáló helyek messze helyezkednek el a munkavégzés területétől és a munkakörülmények ezt megkövetelik, meg kell szervezni az ételek előírt időben történő kiszállítását a munkavégzés helyszínére.¹³⁴ Ezzel egybecseng a Minlagban¹³⁵ raboskodó Emmi Goldaker visszaemlékezése is:

„kivágtuk a rönköket (...). Ebédidőben felvizezett pörköltet, illetve négy és fél evőkanál zabkását hoztak a munkahelyre, zsír nélkül, gyakran só nélkül.”¹³⁶

A lágerekben naponta háromszor volt ételosztás, mely során – ahogy az előbbi idézet is mutatja – általában ízetlen, fűszerezetlen ételeket kaptak az elítéltek. Közülük többen emlékeztek vissza olyan levesre, mely romlott káposztából, krumpliból vagy disznózsírból, esetleg heringfejből, vagy tüdőből készült. Mindamellett a kiosztott élelmiszerek között javarészt káposzta és kása volt. Kenyeret csak nagyritkán porcióztak, és amikor adtak, akkor is csupán keveset.¹³⁷ A kiosztott élelmiszereknél emellett gondot jelentett az is, hogy azok nem elégítették ki az emberek átlagos napi kalóriabevitelének szükségletét. A nők számára szükséges körülbelül 1700-2000 kcal helyett még az előírt 7-800 kcal sem jutott nekik.¹³⁸

A véget nem érő éhezés miatt voltak, akik a tábor területén vagy a munkavégzés helyszínén – például tó-, folyóparton vagy erdőben – kerestek eleséget. A napi betevő része lett így rügy, bogyó, parázson megsütött erdei gomba, vitaminhiány pótlására alkalmas gyümölcsök, továbbá hal, kagyló, amiket este a barakkban el is fogyasztottak. Paulina Mjasznyikova visszaemlékezésében leírja, hogy a kolimai El'genben, akik üvegházakban dolgoztak, időnként elcsentek néhány zöldséget és magukkal vitték azo-

133 Олицкая, *Мои воспоминания II.*, 263.

134 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 460–80.

135 Komi Köztársaság, Inta. Minlag 1948 és 1957 között működött.

136 ГОЛЬДАКЕР, *Деревянный чемодан*, 81.

137 Lásd: ЛАРИНА, *Незабываемое*; ВОЛОВИЧ, „Му past”; ЛЕВИНСОН, «Я постаралась забыть...»

138 BOGOS ZSUZSANNA, „Kínzó éhség, még kínzóbb szomjúság”, *Sztálin pokla. Magyar sorsok a Gulágon*. Múlt-kor történelmi magazin melléklete (2015), 66.

kat a barakkba. Ám ez kockázatos volt, ha fény derült a lopásra, karcerba, azaz büntető zárkába zárták őket.¹³⁹

Az 1939-es és 1950-es műveleti parancs érintette a szexualitás, a gyermekvállalás, abortusz, gyermeklátogatás kérdését,¹⁴⁰ továbbá a rokonokkal való találkozások számát és módját, valamint a levelek, csomagok küldését és fogadását. Előírta, hogy a rabok, köztük a nők is, csak abban az esetben találkozhatnak rokonaikkal, amennyiben teljesítik a normát. Ha mindez sikerült, akkor félévente egyszer láthatták családtagjaikat. Abban az esetben, ha túlteljesítették a normát, akkor lehetőségük nyílt arra, hogy rokonaikkal háromhavonta találkozzanak.¹⁴¹ Galina Levinszon visszaemlékezésében elmondja, hogy a találkozókra az őrszobában került sor. Ilyenkor ágyat vetettek a látogatóknak, akiknek megengedték, hogy egy-két napot ott időzzenek, és napi pár órát együtt töltsenek a táborban raboskodó szeretteikkel.¹⁴²

A legtöbbször havonta, egy ellenforradalmi bűncselekményért elítéltek azonban csak háromhavonta engedélyezték csomag fogadását.¹⁴³ A küldemények megtekintését szigorúan szabályozták. Az őrök feladata volt ellenőrizni, hogy tartalmaznak-e pénzt, fegyverként használható tárgyat, vagy valamilyen titkos üzenetet. Amennyiben semmi ezekre utalót nem találtak, engedélyezték, hogy a nők valamit magukhoz vegyenek – ez igaz volt a külföldiek esetében is.¹⁴⁴ Mindezt alátámasztja Emmi Goldaker visszaemlékezése is. A bezárásban a csomagokat – melyek legfeljebb 4-5 kg súlyúak lehettek – az őrszobában osztották ki tiszt jelenlétében.

„Rögtön megláttam egy kis csomagot anyám kézírásával. Az őr kibontotta, a tetején volt egy boríték, amelyből a tiszt azonnal előhúzta a fényképeket, és nézegetni kezdte őket. (...) Az őr letette a borítékot a fényképekkel, és odaadta a csomag többi tartalmát: cigaretta, csokoládé, még egy üveg eperlekvár is volt ott!”¹⁴⁵

139 Мясникова, «Ссылка. Тюрьма. Колыма», 2.

140 Ezeknek részletezésére most a terjedelmi keretek miatt nem térek ki. Bővebben: BÁRDONICSEK DOMINIKA, *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13 (Pécs: PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2021).

141 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 468.

142 ЛЕВИНСОН, «Я постаралась забыть...», 38.

143 АППЛЕВАУМ, *A Gulag története I.*, 466. A csomagokban általában ruhát, élelmiszert, táplálkozáshoz szükséges eszközöket (tányérokat, evőeszközöket) kaptak a női rabok. ОЛИЦКАЯ, *Мои воспоминания II.*, 238–41.

144 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 469., 564.

145 ГОЛЬДАКЕР, *Деревянный чемодан*. 102.

A két műveleti parancs értelmében levelet általában háromhavonta kaphattak a nők, de csakis hozzátartozótól.¹⁴⁶ Bár elviekben negyedévente engedélyezték a levélírást, Margaret Werner szerint a táborukban évente csupán kétszer volt lehetőségük írni.¹⁴⁷ Emellett a német származású Emmi Goldaker memoárjában olvashatjuk, hogy a külföldieknek egyáltalán nem volt joguk levelezni.

„Csupán három levelet írtam (...). És végül eljött az a nap, amikor a nevet valóban kiáltották. (...) Nagyon lassan odamentem a nőhöz, aki szétosztotta a leveleket. Nála nem egy, hanem sok-sok levelem volt - egy egész köteg. Saját leveleim, amelyeket két és fél éve (...) írok.”¹⁴⁸

A levelekben egyébként tilos volt a lágerek működéséről, a rabok számáról, az örök nevééről, vagy a végzett munka jellegéről írni. A tábori cenzorok amennyiben ilyen üzenetekre bukkantak az ellenőrzés során, azonnal elkobozták, és feljegyezték az író nevét. Gyakran az is megesett, hogy az illető levelezési jogát hat hónapra, vagy akár egy évre megvonták.¹⁴⁹ Jekatyerina Olickaja szerint ezért általában az élelmiszerellátásról, a kapott csomagok jelentőségéről, a rokonok egészségi állapotáról írtak.¹⁵⁰

Anna Larina és Galina Levinszon révén tudjuk, hogy a hazaárulók hozzátartozóiként elítéltek csupán egy év letelte után írhattak szeretteiknek. Larina szerint csak annyit engedtek meg nekik, hogy értesítsék rokonait, engedélyezték számukra csomagok havonkénti fogadását, így küldhetnek nekik meleg ruhát.¹⁵¹ Levinszon viszont arról informál bennünket, hogy Tyemnyikovszkijban csupán a kisgyermekeseknek volt szabad levelet írniuk. Ám először csak annyit kérdezhettek meg rokonaiktól, hogy magukhoz veszik-e gyermeküket. Ha beleegyeztek és magukkal vitték őket, az anyák havonta érdeklődhettek gyermekeik felől.¹⁵²

A műveleti parancsok szerint bármelyik rab küldhetett kérelmet Moszkvába, emellett élhetett panasszal akár a Belügyi Népbiztosságnál, a Politikai Iroda tagjainál, vagy akár magánál Sztálinnál.¹⁵³ A panaszleveleket be

146 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 469-70., 564.

147 WERNER, *Dancing Under the Red Star*, 218.

148 ГОЛЬДАКЕР, *Деревянный чемодан*, 99.

149 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 470., 567.

150 ОЛИЦКАЯ, *Мои воспоминания II.*, 241-46.

151 ЛАРИНА, *Незабываемое*, 11.

152 ЛЕВИНСОН, «Я постаралась забыть...», 38.

153 КОКУРИН, ПЕТРОВ, *Россия XX век*, 476-77., 565.

kellett vezetni a nyilvántartásba és lezárt borítékban kellett továbbítani. A panaszlevelek azonban elvértve jutottak el a címzettekhez és még ritkábban orvosolták a bennük foglaltakat. Éppen ezért, ahogy Anna Larina is írja visszaemlékezésében, nem mindenki tett kísérletet a panasztételre, hiszen reménytelennek látták, hogy az valaha is eredményt ér el.¹⁵⁴

Az említett időbeosztások és szabályok a sztálini korszakban hol enyhültek, hol szigorodtak.¹⁵⁵ Ám mindvégig bármely utasítás megtagadása vagy szabály megszegése komoly büntetést vont maga után, mely nem volt tekintettel korra, nemre, egészségi állapotra.¹⁵⁶

ÖSSZEGRÉS

Ami a lágerekben a nőekkel történt, ékes példája annak, hogy a sztálini rendszer miként roppantotta össze az egyént és annak személyiségét, milyen módon hozta függő helyzetbe és tartotta állandó bizonytalanságban polgárait. Kollektív büntetőjogi felelősséget bevezetve, új jogi kategóriákat teremtve, gyakran a legapróbb kihágás elkövetése miatt, vagy pedig teljesen valótlan indokkal küldtek embereket Gulag-táborokba – láthattuk, hogy „csak” 1934 és 1939 között majdnem négyszeresére nőtt a kényszermunkára ítélt nők száma.

Bár elméletben voltak bizonyos jogaik a raboknak, láthattuk, hogy azokat a gyakorlatban legtöbbször nem lehetett érvényesíteni, emellett az örök gyakorta módosították önkényesen az egyes előírásokat, gondoljunk például az ételmezés, alvás, levelezés kérdésére. A nők – hasonlóan a férfiakhoz – szabályozott és nehéz körülmények között éltek nap mint nap, a különféle műveleti parancsok, rendeletek táborbéli életük szinte minden mozzanatát irányították és korlátozták. A túlélők memoárjai alapján azonban láthattuk, hogy a valós körülmények, a nők számára biztosított lehetőségek ritkán tükrözték a jogszabályokban foglaltakat.

154 ЛАРИНА, *Незабываемое*, 11.

155 Például az 1940-es években (főként a német inváziót követően) szigorították őket, így csökkentették a pihenőnapokat és növelték a munkanormát. Innentől kezdve hivatalosan tizenegy órát dolgoztak a rabok – igaz, sokan már a 30-as években is ugyanennyit dolgoztak.

156 A büntetések részletezésére nem térek ki. Bővebben: BÁRDONICSEK, *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja*.

References

UNPUBLISHED ARCHIVAL DOCUMENTS, MEMOIRS

D.G. DMITRIEVA, *Vospominaniia* [Memories] (1939). <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=275>

MARIA K. SANDRATSKAYA, *Vospominaniia* [Memories] (1964). <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=60>

T.I. SHMIDT, *Rasskazy, zapisannye v raznye gody. Perli-Rykova Natal'ia Alekseevna* [Recorded Stories in Different Years. Perli-Rykova Natalya Alekseevna]. <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=276>

ZINAIDA D. USOVA, *CHSIR: Vospominaniia* [CHSIR: Memories] (1988). <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=320>

PUBLISHED ARCHIVAL DOCUMENTS, MEMOIRS, AND OTHER PRIMARY MATERIALS

OL'GA L. ADAMOVA-SLIOZBERG, *Put'* [The Way] (1993).

IRINA ALFEROVA-RUGE, «Iz pisem v Igarskii muzei» [From Letters to the Igarsky Museum], v *Stroika* № 503 (1947–1953): *Dokumenty Materialy. Issledovaniia* (Krasnoiarsk: Grotesk, 2000), 106–09.

SERAFIMA BORODINA, «Sed'moi kilometr» [Seventh kilometer], v *Uroki gneva i liubvi: Sb. vospominanii o godakh repressii (1918 god – 80-e gody)* (Spb: 1994).

MARGARETE BUBER-NEUMANN, *Under Two Dictators* (London: 1949).

K.I. GERSHON, *Saga o Braine: Povest' o perezhitom* [Saga of Brayna: Tale of Survival] (Zvezdnyi kovcheg, 2010).

EUGENIA S. GINZBURG, *Journey into the Whirlwind* (Harvest Books, 2002).

EMMI GOL'DAKER, «Dereviannij chemodan: Vospominaniia uznitsy nemetskikh lagerei» [Wooden suitcase: Memoirs of a prisoner of German camps], v *O-vo „Memorial”* (Moskva: Zven'ia, 2005).

NADEZHDA V. GRANKINA, «Zapiski vashei sovremennitsy» [Notes of Your Contemporary Woman], v *Dodnes' tiagoteet* (Moskva: 1989).

ITL URP. PODSOBNYKH KHOZIAISTV DAL'STROIA. (EL'GENSKOE LO, LO EL'GEN) [Correctional Forced Labour Camp. Administration. Auxiliary Economy of Dalstroy. (Elgen Department, Departmen Elgen)] <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/index.htm>

A.I. KOKURIN, N.V. PETROV (red.), *Rossii XX vek. Dokumenty GULAG (Glavnoe upravlenie lagerei) 1917–1960*. [GULAG (Chief Directorate of Camps), 1918–1960.] (Moskva: 2000).

A.M. LARINA, *Nezabyvaemoe* [The Unforgettable] (Moskva: APN, 1989).

G.I. LEVINSON, «Ia postaralas' zabyt'...» [I Tried to Forget], v *Vsia nasha zhizn': Vospominaniia Galiny Ivanovny Levinson i rasskazy* (Memorial, 1996).

ELINOR LIPPER, *Eleven Years in a Soviet Prison Camp* (London: 1995).

VAZIPIA MAIZHOLOVA-KULENOVA, «Byvaet radost' i v tiazhelye dni» [There is Happiness in Hard Days too], v *Stranitsy tragicheskikh sudeb: Sb. vospominanii zhertv politicheskikh repressii v SSSR v 1920–1950-e gg.* sost. E.M. GRIBANOVA, A.S. ZULKASHEVA, A.N. IPMAGAM-BETOVA [i dr.] (Almaty: Zheti zhargy, 2002), 169–74.

PAULINA S. MIASNIKOVA, «Ssylka. Tiur'ma. Kolyma» [Exile. Prison. Kolyma], zapisal I. PANIKAROV, *gazeta* № 57 (30 oktiabria 2005). <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=5696>

SHARIFA R. NURALINA, «Nichto na zemle ne prokhodit bessledno» [Nothing on earth goes without a Trace], v *Ekho massovykh politicheskikh repressii: Sud'by liudskie*, sost. V.M. GRINEV, T.V. GRINEVA (Astana, 2005), 100–03.

TAT'IANA I. OKUNEVSKAIA, *Tat'ianin den'* [Tatyana's Day] (Moskva: Vagrius, 1998).

EKATERINA L. OLITSKAIA, *Moi vospominaniia II*. [My Memories II] (Frankfurt/Moskva: Posev, 1971).

«PRILOZHENIE. OSOBENNAIA CHAST' UGOLOVNOGO KODEKSA RSFSR 1926 g. (stat'ia 58 s posleduiushchimi izmeneniiami)» [Appendix. SPECIAL PART OF THE RSFSR CRIMINAL CODE OF 1926 (Article 58 with Subsequent Amendments)] v *Repressirovannye geologi*, red. V.P. ORLOV (Moskva-Spb: 1999), 448–51.

SIBIRSKII ITL. (SIBULON, SIBLAG) [Siberian Correctional Forced Labour Camp. (Sibulon, Siblago)] <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/index.htm>

NADEZHDA ULANOVSKAIA, MAIIA ULANOVKAIA, *Istoriia odnoi sem'i: memuary* [The Story of a Family: Memories] (Spb: INAPRESS, 2005).

HAVA VOLOVICH, „My past”, in *Till My Tale is Told. Women's Memoirs of the Gulag*, ed. SIMEON VILENSKY (1999), 241–78.

KHAVA V. VOLOVICH «O proshlom» [About the Past], v *Dodnec' tiagoteet*. sost. S.S. VILENSKII (Moskva: 1989), 461–94

GALINA A. VORONSKAYA (G. NURMINA), *Na dal'nem priiske: Rasskazy* [At a distant mine: Stories] (Magadan: GOBI, 1992).

MARGARET WERNER, *Dancing Under the Red Star. The Extraordinary Story of Margaret Werner, the Only American Woman to Survive Stalin's Gulag*, ed. KARL TOBIEN (WaterBrook Press, 2006).

SECONDARY SOURCES

GOLFO ALEXOPOULOS, *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag* (New Haven and London: Yale University Press, 2017). <https://doi.org/10.12987/yale/9780300179415.001.0001>

ANNE APPLEBAUM, *A Gulag története I.* [Gulag: A History I.] (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2005).

DANZIG S. BALDAEV, *Drawings – from the – Gulag* (FUEL Publishing, 2010).

BÁRDONICSEK DOMINIKA, *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női táborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13 [A Special Type of Soviet Penitentiary System: The Women's Camps in the Gulag (1934–1953). MOST Books 13] (Pécs: PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2021).

BEBESI GYÖRGY, BÁRDONICSEK DOMINIKA, „A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táborában (1934–1953)” [Horrors of Integration and Factors of Vulnerability in Women's Camps in the Gulag (1934–1953)], *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája*. XXI. évf. Különszám, (2020. június): 87–99.

BOGOS ZSUZSANNA, „Kínzó éhség, még kínzóbb szomjúság” [Torturous Hunger, even more Torturous Thirst], *Sztálin pokla. Magyar sorsok a Gulágon*. Múlt-kor történelmi magazin melléklete (2015).

CZÉH ZOLTÁN, *A Gulag, mint gazdasági jelenség* [The Gulag as an Economic Phenomenon] (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2003).

GEREBEN ÁGNES, *Megtorlások a Szovjetunióban* [Sanctions in the Soviet Union] (Helikon, 2013), 319–29.

HORVÁTH ATTILA, „A szovjet család- és házassági jog” [The Soviet Family and Marriage Law], *Iustum Aequum Salutare* IV. 2008/3. 55–63.

KOLONTÁRI ATTILA, „Adalékok a Gulág történetéhez” [Additions to the History of the Gulag], in *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017.* szerk. BOGNÁR Z., MUSKOVICS A.A. (Budapest: Kairosz Kiadó, 2017), 26–51.

KOVÁCS ÁKOS – SZTRÉS ERZSÉBET, *Tetovált Sztálin: Szovjet elítéltek tetoválásai* [Tattooed Stalin: Tattoos of Soviet Prisoners] (Szeged: Népszava, 1989).

KRAUSZ TAMÁS (szerk.), *Gulag, a szovjet táborrendszer története* [History of the Gulag, the Soviet Camp System] (Pannonica Kiadó, 2001).

„NKVD, a GULAG foglyainak hozzájárulása a nagy honvédő háborúban aratott győzelemhez” [NKVD, the Contribution of the Gulag Prisoners to the Victory in the Great Patriotic War], *Eszmélet* (2000 tavasz): 140–49.

CAROLINE VASICEK, *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag* (Boston: Boston College Electronic Thesis or Dissertation, 2003).

VIKTOR Ny. ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban* [Soviet Booklets IV. The Gulag in Facts and Datas] (Budapest: A Műzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája, 1991).

G.M. IVANOVA, *Istoriia GULAGa, 1918–1958: sotsial'no-ekonomicheskii i politiko-pravovoi aspekti* [History of the Gulag, 1918–1958: Socio-economic and Political-legal Aspects] (Moskva: Nauka, 2006).

ZH. Rossi, *Spravochnik po GULAGu* [The Gulag-Handbook] (Moskva: «prosvet» 1991).

INTERNET SOURCES

«Alferova-Ruge, Irina Andreevna (r.1925)» [Alferova-Ruge, Irina Andreevna (b.1925)] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=426>

«Arginskaia, Irena Il'inichna» [Arginskaya, Irena Ilyinichna] https://bessmertnybarak.ru/arginskaya_irena_ilinichna/

«Basevich/a.» [Basevich/a.] <https://gazeta-ds.livejournal.com/376861.html>

«Basevich/b.» [Basevich/b.] https://bessmertnybarak.ru/Basevich_Aida_Issakharovna/
«Borodina (Mamedli, Ginzburg), Serafima Iosifovna» [Borodina (Mamedli, Ginzburg), Serafima Iosifovna] <https://arch2.iofe.center/person/5908>

«Dmitrieva, Leokadiia Georgievna» [Dmitrieva, Leokadiya Georgievna] https://bessmertnybarak.ru/dmitrieva_leokadiya_georgievna/

«Maizholova-Kulenova, Vazipa (r.1911) domokhoziaika» [Maizholova-Kulenova, Vazipa (b.1911) Housewife] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1297>

«Markova, Antonina Fëdorovna (r.1907) Inzhener-khimik» [Markova, Antonina Fedorovna (b.1907) Chemical engineer] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1108>

«Miasnikova, Paulina Stepanovna (1909–2012) na moment aresta – studentka» [Myasnikova, Paulina Stepanovna (1909–2012) at the time of her arrest – Student] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=791>

«Nuralina, Sarifa Rakhimzhanovna (r.1915) komsomol'skii rabotnik» [Nuralina, Sharifa Rakhimzhanovna (b.1915) Komsomol worker] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=389>

«Okunevskaia, Tat'iana Kirilovna (1914–2002) aktrica» [Okunevskaya, Tatyana Kirilovna (1914–2002) Actress] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=713>
«Pechuro, Susanna Solomonovna (1933–2014), istorik, pravozashchitnik» [Pechuro, Susanna Solomonovna (1933–2014), Historian, Human right activist] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1453>
«Usova» [Usova] <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=320>

POLITE LITERATURE

ALEXANDER SZOLZSENYICIN, *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. I–II. kötet* [The Gulag Archipelago 1918–56] (Debrecen: Alföldi Nyomda, 1989).

Appendix

1. ÁBRA. A tanulmányban említésre kerülő Gulag-lágerkomplexumok, táborok és telepek. Készítette: Bárdonicsek Dominika
2. ÁBRA. Női táborok és a hazaárulók hozzátartozói számára létesített tomszki láger Készítette: Bárdonicsek Dominika
3. ÁBRA. Sziblag táborai Készítette: Bárdonicsek Dominika
4. ÁBRA. Nők és férfiak aránya a Gulag táborokban 1934 és 1953 között (százalékban), valamint a nők száma a Gulag lágereiben 1934 és 1948 között
VIKTOR NY. ZEMSKOV, *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban* [Soviet Booklets IV. The Gulag in Facts and Datas] (Budapest: A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája, 1991), 70–71.
5. ÁBRA. Rabok kategorizálása a Gulagon munkavégzés szerint (1940, 1942) (százalékban)
A.I. KOKURIN, N.V. PETROV (red.), *Rosszia XX vek. Dokumenty GULAG (Glavnoe upravlenie lagerei) 1917–1960* [GULAG (Chief Directorate of Camps), 1918–1960] (Moskva: 2000), 294.
6. ÁBRA. Napi porció 1939-ben (fő/gr): Állapotos nők, kórházi betegek, munkavégzésre alkalmatlan legyengültek rabok, könnyű munkát végző legyengült rabok
A.I. KOKURIN, N.V. PETROV (red.), *Rosszia XX vek. Dokumenty GULAG (Glavnoe upravlenie lagerei) 1917–1960* [GULAG (Chief Directorate of Camps), 1918–1960] (Moskva: 2000), 482–486.